ИННА ДИМИТРОВА[1]

Графична и теологическа интерпретация на свещеното име Исус в ранната глаголическа традиция

DOI 10.17846/pdjkss.2026.227-235

Dimitrova, Inna: Graphemic and theological aspects of the sacred name "Jesus" in the early glagolitic tradition

This paper examines the graphic and theological rendering of the sacred name "Jesus" (*Nomina Sacra*) in early Glagolitic Gospel manuscripts (*Codex Marianus*, *Codex Zographensis*, and *Codex Assemanianus*). It analyzes the paleographic distribution and phonological/symbolic functions of the three Glagolitic -graphemes (Izhe-10, Izhe-20, and the *i*-allograph) used in abbreviation forms. Countering Leszek Moszyński's thesis that Constantine-Cyril strictly preserved the Greek form () without Slavic inflectional endings, the paper highlights the deliberate theological, onomasiological, and palindromic design of the Glagolitic sacred abbreviation. By assessing structural parameters such as two-letter versus three-letter patterns, full forms, and the positional selection of graphemes, the study demonstrates how orthographic variations reflect underlying developmental stages, Hellenizing tendencies under Tsar Simeon, and alignment with Constantine-Cyril's original alphabetic symbolism.

Nomina Sacra; Glagolitic tradition; Sacred Name Jesus; Old Church Slavonic; Codex Marianus; Codex Zographensis; Codex Assemanianus; paleography; Konstantin-Cyril.

Генезис и еволюция на феномена Nomina Sacra в контекста на ранно-християнската писмена култура

Системата на свещените съкращения, известна в научната литература с латинския термин *Nomina Sacra*, представлява един от най-забележителните и специфични елементи на раннохристиянската ръкописна традиция. Първоначално възникнала в гръцките библейски папируси, тази традиция обхваща съкращаването на ключови имена и титли, като ги отделя от общия словесен поток чрез специфични графични знаци, най-често хоризонтална линия, поставена над буквите.

Произходът на *Nomina Sacra* се проследява до най-ранните оцелели християнски кодекси от II и III век. В най-ранните паметници се забелязва системно съкращаване на думите за Бог (*Θεός*), Господ (*Κύριος*), Исус (*Ἰησοῦς*) и Христос (*Χριστός*). Изборът на тези конкретни думи не е случаен;

[1] Д-р Инна Димитрова, Университет по библиотекознание и информационни технологии, бул. "Цариградско шосе" 119, 1784 София, България. ORCID 0000-0002-8480-7965.

те формират ядрото на християнската керигма и тяхното графично обособяване служи като визуално изповедание на вярата.

Разширяването на списъка на *Nomina Sacra* до стандартните петнадесет думи през Константиновата епоха (IV век) включва понятия като Дух (*Πνεῦμα*), Син (*Υἱός*), Давид (*Δαυίδ*), Кръст (*Σταυρός*), Майка (*Μήτηρ*), Отец (*Πατήρ*), Израил (*Ἰσραήλ*), Спасител (*Σωτήρ*), Човек (*Ἄνθρωπος*), Йерусалим (*Ἱερουσαλήμ*) и Небе (*Οὐρανός*). Тази еволюция отразява нарастващото литургично и догматично значение на тези термини. Съкращението е било форма на почит, подобно на юдейската практика за избягване на пълното произнасяне или изписване на Тетраграматона (*YHWH*).

В славянската книжовна традиция, започнала с мисията на светите братя Кирил и Методий, системата на *Nomina Sacra* е възприета и адаптирана към спецификите на глаголическата азбука. Тук тя придобива нови измерения, свързани с уникалната структура на глаголицата, където всяка буква притежава не само звукова и числова стойност, но и собствено име и символно значение.

Стандартни гръцки форми и онтология на славянския модел

За да се разбере спецификата на глаголическото изписване на Христовото Име, е необходимо да се разгледат гръцките прототипи, които служат за основа на славянската практика. Гръцкото име *Ἰησοῦς* (Исус) произхожда от еврейското старозаветно име Iehoshua/Jeshua, което в LXX е транслитерирано според гръцките фонологични и граматични норми, като се заменя семитската буква *shin* за звук /sh/, който липсва в гр.език, с гръцката *сигма* /s/; гутуралът *ayin* /a:/ се премахва и на негово място се добавя втора *сигма* – обичайно гръцко окончание за имена от м.р. В гръцките ръкописи името *Ἰησοῦς* (Исус) обикновено се съкращава по два основни начина:

Тип съкращение	Гръцки запис (Номинатив)	Гръцки запис (Генитив)	Описание
Контракция (2 букви)	ΙΣ	ΙΥ	Първа и последна буква
Суспензия (2 букви)	ΙΗ	-	Първите две букви
Разширена контракция	ΙΗΣ	ΙΗΥ	Първите две и последната буква

В славянска транслитерация новозаветното *nomen sacrum Ἰησοῦς* също има своите особености: на мястото на двата знака – *йота* и *ета* се отбелязва една *и*-графема; съхранени са двете *сигми* и диграфът *омикрон-ипсилон*;

предмет на дебат е наличието на славянско окончание за имена от м.р. – ъ (*еръ*) в онтологията на Христовото Име.

За отразяване на гръцката *йота*, която заема централно място в абревиатурата на Христовото Име ранната глаголица разполага с три графични знака, отразяващи фонемата /i/:

Иже-10 (Ⱘ): Графично напомня на гръцката *йота* (10) и има същата числова стойност.

Иже-20 (Ⱙ): Специфична глаголическа графема, съставена от геометрични форми със символно значение (равностранен триъгълник и кръг) и числова стойност (20), различна от тази на гръцката *ета* (8).

Безчислов алограф (Ⱜ): Използван по-рядко и считан от някои изследователи за трета *и*-графема.

Според Иван Гълъбов (1980) тези буквени знаци не отразяват един и същ звук, и затова са обособени както числово, така и функционално и фонологично – Иже-10 се среща в начало на дума и след гласен звук, а иже-20 в средата, след съгласна или между две съгласни и в края на дума. С алографа на иже-10 (който е безчислов), се изписва диграфът ы. Поради това позиционно разпределение ученият заключава, че първоначално иже-10 се произнася с йотация /ji/, алографът има стойност /j/, а иже-20 е обичаен знак за /i/. Според Гълъбов, по-късният етап от развоя на езика е белязан от разколебаване на ортографските правила и звуково уеднаквяване на трите знака под гръцко влияние. Тези наблюдения са важни за по-нататъшното ни изследване.

Друг аспект от представянето на Христовото Име в ръкописите с ранна глаголица се отнася до броя на включените в абревиатурата елементи. Разглеждайки църковнославянската система от съкращения, полският учен Лешек Мошински , отбелязва, че гръцките имена в старобългарския/ староцърковнославянския текст, са адаптирани нормативно към изискванията на славянската флексия. Т.нар. *nomina sacra*, точно както в гръцкия оригинал, са били написани съкратено, но винаги с добавяне на флексивни окончания. Според учения, Само съкращението **IC** е оставено непроменено. Константин не е посмял да промени формата на името, което за християните е било не само *nomen sacrum*, а *nomen sacerrimum*. Уважаваният полски учен в заключението си констатира, че Кирил и Методий са се опитали да запазят и разпространят сред славяните най-правилната форма на името **IHCOUC**, изписана като **IC** и съответна на гръцкия език от IX в., с гръцка флексия, когато е възможно (оттук идва gen.-acc и dat. **ICY** и развитите славянски флексии **HCOYCA**, **ИСОУСОВИ** и пр.). Появата на краесловен *еръ* при изписването **ИСОУСЪ** Мошински счита за по-късно явление, свързано с изчезването на слабите ерове, но за първите славянски текстове според него трябва да се приеме формата **IC**.

Като контрапункт на тезата на Мошински може да се приведе мнението на Татяна Славова 2017, че действието на тенденцията към възходяща

звучност е безизключително в ранния старобългарски език (до към края на X век) и обхваща и неславянски думи, като исоусъ, давыдъ, цѣсарь, аминъ. Според Славова тази тенденция се разколебава в края на старобългарския период, когато започват да се появяват срички, завършващи на консонант.

Тезата на Мошински насочва финландския учен Сергей Темчин към съпоставка на ранните славянски ръкописи според признака наличие/липса на краесловен *еръ* в именителен падеж на абревиатурата (фиг. 1). Според заключението му, това разпределение поддържа безусловно тезата за архаичността на двусъставната абревиатура (**ИС**), която се явява единствена форма в Зографското евангелие (считано по други признаци за най-древно) и с широка употреба в Мариинското евангелие заедно с трисъставната абревиатура. Тези паметници Темчин счита за по-ранни в сравнение с Асеманиевото евангелие, Зографския палимпсест, Охридските листове, Боянския палимпсест и Зографско-2 (горен текст), в които се използва предимно или само трисъставна форма на новозаветната абревиатура (**ИСЪ**). Според Темчин формите ИС и ИСЪ принадлежат на различни ортографски системи.

Фокусът върху формалните признаци на абревиатурата (дву- или трисъставна, флексия/номинатив), отклонява вниманието от палеографските особености в споменатите глаголически ръкописи на теонима Исус, които изследователите остават на заден план.

На графичните особености в отразяване на абревиатурата обръща внимание австрийският учен Хайнц Миклас. В своето изследване Хайнц Миклас възстановява първоначалната азбучна концепция на глаголицата, която според него включва както функционалните буквени признаци (първични-фонетични и вторични-числови), така и редица други, които той обобщава като естетико-технически (буквен знак, буквено име, азбучни взаимовръзки, текстологична буквена репрезентация). Особено внимание ученият обръща на абревиатурата на Христовото Име, за която в глаголицата е създаден специален символен знак – т.нар. „евангелски палиндром“, според името, дадено от Иван Добрев, съставен от двете графично инверсни букви – иже-20 и слово-200. Миклас изследва първоначалната транслитерация на името Исус в славянската ръкописна традиция и отбелязва, че то не се пише с начална *йота*, както подобава според гръцката ортографска традиция, а с *ета* – не **IHSOUSъ**, а **HISOUSъ**. Той пръв обръща внимание на връзката между палеографските особености при изписването на свещената абревиатура и азбучната подредба на глаголицата. Според Миклас *„Константин-Кирил се е отклонил от гръцкия модел именно в теологично релевантното съкращение на името на Исус; особено след като всяко съзнателно отклонение би могло да бъде оправдано само ако К. Кирил не беше решил да включи и двете релевантни единици, т.е. еквивалентите на ета и йота, в своята азбука.“* (Miklas 2003:185).

Разглеждайки графичният облик на знака, числовата стойност и най-вече неговата ономасиологична страна, ученият подчертава значението на метаграфичната паралелна традиция, която е формално и функционално адаптирана към етимологическата и естетико-техническата релевантност на азбучните единици, чрез която се реализират синхронни връзки и вторични знакови функции. В това Миклас вижда богословска обосновка: „ Че Константин-Кирил се е стремял да постигне богословски символизъм в оформянето на своята писмена система едва ли може да се усъмним, предвид всичко, което знаем за него и неговото време.“ (Miklas 2003:189). Посоката, в която австрийският учен разглежда текстовата реализация на азбучните единици, отчита фактори, останали незабелязани в предишни изследвания. Според него, двойната основна функция на глаголическите единици създава пречки при кирилската им транслитерация, като при и-графите това затруднява реализацията на вторичните им функции (т.е. естетико-техническите) (Miklas 2003:189). Обяснено с други думи, поради графичната неутралност на кирилската азбука, част от значението на глаголическия азбучен знак (неговите вторични функции) остава неотразена. Това е особено важно при извличането на количествени показатели от ръкописи на глаголица и кирилица, чиито палеографски особености отговарят на различни критерии.

Един поглед към вариативността в предаването на свещената абревиатура в трите най-ранни евангелски ръкописа дава добра илюстрация на проблематиката.

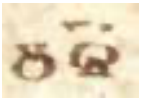
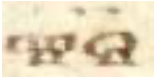
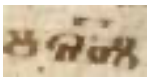
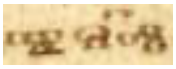
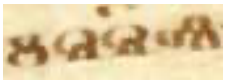
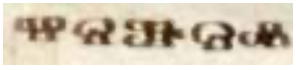
Палеографско разпределение на съкратеното изписване на името Исус в ранните глаголически ръкописи

Достигналите до нас евангелски ръкописи с ранна глаголица са няколко:

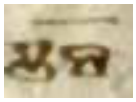
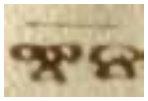
- **Две четириевангелия:** Мариинско евангелие (*Codex Marianus*) и Зографско евангелие (*Codex Zographensis*);
- **Едно кратко служебно евангелие (апракос):** Асеманиево евангелие (*Codex Assemani*);
- **Един фрагмент от глаголически текст (2л.):** Охридски глаголически листове;
- **Няколко палимпсеста:** Боянско евангелие (42л.) , Зографски палимпсест (разчетени 5 стр.), Синайски палимпсест (1л).

В рамките на двете тетраевангелия - *Codex Marianus* и *Codex Zographensis,* най-цялостно съхранен е текстът на евангелията от Лука и от Марк (няма липсващи листове или добавени по-късно). При съпоставката са включени следните критерии: 1. Знак за *и*-графема; 2. Формат на абревиатурата (брой букви) – 2-буквена, 3-буквена; 3. Позиция в рамките на текста – начало (Н) на ред/фраза/стих; в средата на ред/фраза/стих (С), в края (К). Количественият палеографски анализ на абревиатурата ИСЪ в двата евангелски ръкописа показва следната дистрибуция (табл.1):

Мариинско евангелие

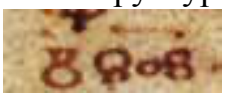
В *Codex Marianus* предпочитанието е към трикомпонентна абревиатура с превес на начално Иже-20 (Лука – 78%, Марк – 68%). В позиция анграф се срещат и трите *и*-графеми. Дистрибуцията им показва позиционна зависимост в рамките на текстовата цялост - *Иже-10* се използва най-вече в начална позиция на ред, фраза или стих (44 случая в наблюдавания текст, като 3 от тях са с *Иже*-алографно), докато *Иже-20* е доминиращата форма в позиции среда и край (132 случая на употреба, към тях и 2 в начало на ред/фраза). Тези данни говорят за придържане към правилото за дистрибуция на *и*-графемите, споменато по-горе (Гълъбов 1980: 136-137). Едновременно с това се наблюдават разнообразни подходи за образуване на номинативните форми на абревиатурата: чрез суспензия – ИС/IC , , контракция – ИСЪ/ICЪ , и разширена контракция – ИССЪ (л.4,10; 5,12). В ръкописа се отбелязва и еднократно изписване на пълната форма – ІСОУСЪ (л.38,21). Като влияние на гръцката форма IC могат да се отчетат примерите на двукомпонентна абревиатура с начална Иже-10 в Ев.от Марк – 11% от случаите. Трибуквената абревиатура с краен знак *еръ* (т.нар. „славянизирана форма“) преобладава в 156 случая, срещу само 28 за кратката форма в наблюдавания текст. Рядкосрещаната транслитерация на пълното Христово Име от л.38 също съдържа краен *еръ* и е подчинена на славянския закон за отваряне на сричката (Славова 2017:83). Еднаквото третиране в абревиатурата на *Иже*-10 и *Иже*-алограф сочи загуба на тяхната функционална и фонологична определеност (според Гълъбов) и е свидетел за късни процеси на загуба на фонологично съдържание (Miklas 2003:186).

Зографско евангелие

За разлика от Мариинския кодекс, в Зографското евангелие (*Codex Zographensis*) се среща изключително двукомпонентната форма на Христо вото Име, като тя се изписва както с анграф иже-20 (89 случая), така и с иже-10 (77 случая), вкл. и единични иже10-алограф (2 случая). Липсва славянизирана форма с краен *еръ* (единичен случай), а *и*-графемите се третират фонологично еднакво. Забелязва се разлика в дистрибуцията им в рамките на текстовата цялост: *Иже*-20 се предпочита в среда и край на ред/стих/фраза в 90% от случаите в които се среща, а *Иже*-10 предимно в начална позиция (42% от случаите), но също и в сре-

дата (22%) и в края на ред/стих/фраза (36%). Това разпределение подкрепя мнението на Гълъбов, че в Зогр.ев, се наблюдава склонност на преписвача „да отделя все повече и повече място на нови черти, неприсъщи на първоначалния прототип на евангелския превод.“ (Гълъбов 1980:138). Въпреки че в наблюдавания текст номинативната форма на абревиатурата е двукомпонентна (суспензия), не може да се каже, че изцяло следва гръцкия образец (IC), тъй като в повече от половината случаи фигурата е т.нар. „евангелски палиндром“, чието съставяне, както беше споменато, се отклонява от гръцкия модел *йота+сигма* и въвежда твърде много новаторски елементи (вкл. тълкуване на фразата, образувана от буквените имена *иже* (този, който) и *слово* (дума, Логос) като „Този, който (е) Слово“, която отпраща към Йоановия Пролог гл.1:1-18 и празника Пасха).

Асеманиево евангелие

Третият голям паметник – Асеманиевото евангелие (*Codex Assemanianus*) – демонстрира коренно различно отношение към свещената абревиатура. Като изборно евангелие (апракос), то съдържа литургични четения и се отличава с изключителна палеографска старинност, датирана към средата на X век. В ръкописа Христовото Име се изписва последователно с *Иже-20* и номинативна форма ИСЪ. Двукомпонентна форма се среща само в края на ред/фраза, което демонстрира обичайната преписваческа практика за съкращаване на думи в края на реда и преди точка. Липсата на вариативност при изписването на Христовото Име в текста на евангелието говори за придържане към Константин-Кириловия първообразен модел, заложен в азбучната структура. Преписвачът третира формата ИСЪ като съставна и отбелязва нейната морфемна структура с надреден знак точка над инициала Иже-20 и титла над СЪ .

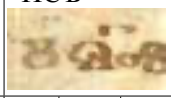
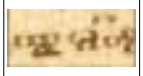
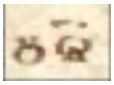
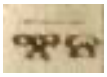
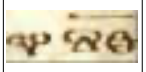
Дискусия и заключение

Анализът на начина, по който се изобразява името Исус в ранните , предоставя нови инструменти за хронологично подреждане на глаголическите паметници. Както беше посочено по-горе, традицията на изписване на свещеното име е онтологично свързана с буквените символи, и в този контекст всяко отклонение от първоначалния образец може да се разглежда като белег за по-късна епоха. Хетерогенността в предаването на Христовото Име в Зогр. и Мар. говори за разколебаване на ортографската традиция под влияние на гръцкия правопис. Такъв процес възниква в края на управлението на Симеон (893 – 927), когато, както сочи Миклас, деликатното лексемографско маркиране на чужди думи от Константин-Кирил бива подложено на корекция според гръцката ортография (Miklas 2003: 188). Тогава, според австрийския учен, бива поправена обичайната транслитерация на името

HISOUSЪ на IHSOUSЪ, според гръцката ортографска норма. Изписването на абревиатурата с начално иже-20 в други евангелски паметници като Асем.ев., Боянски пал., Зогр.пал. въпреки други по-късни езикови черти, говори ако не за по-голяма древност на самия ръкопис, то за придържане към архаичен текстов оригинал.

Твърдението, че Константин Философ е съхранил гръцката форма на името Исус от уважение към свещеността на името, не се подкрепя от ранната глаголическа ръкописна традиция. Напротив, въведената в славянската книжовна традиция палиндромна форма на Христовото Име се отклонява твърде много от гръцката и има собствена етимология в контекста на азбуката и езика, която по-скоро отразява традицията на старозаветния тетраграматон не само чрез отличителния графичен образ, но и чрез ономасиологичната интерпретация на включените в нея азбучни елементи.

Таблица 1. Палеографско разпределение на съкратеното изписване на името Исус в *Codex Marianus* и *Codex Zographensis*

РЪКОПИС	ИСЪ 			ІСЪ 			ИС 			ІС 			іС 			іСЪ 		
	Н	С	К	Н	С	К	Н	С	К	Н	С	К	Н	С	К	Н	С	К
ЗОГРАФСКО ЕВ. (Codex Zographensis)																		
Ев.от Лука (л.129 – 224об)							2	10	24	12	11	21						
от тях в падежна форма										4	6	17						
Ев.от Марк (л.77-128об)					1		7	20	26	20	6	7		1	1			
от тях в падежна форма							1	3	1	2	4	7		1	1			
вмъкнати листове (л.41-57)	5	12	3		1	1										1	2	1
от тях в падежна форма		1																
палимпсест		1																
МАРИИНСКО ЕВ. (Codex Marianus)																		
Ев.от Лука (л.78 - 132об.)	1	43	25	8	4	2	1	4					3					
от тях в падежна форма		7	13		3													

Ев.от Марк (л.44-75об)	1	47	17	8			1			19								
от тях в падежна форма		18	6	2														

Литература

Гълъбов, Иван: Старобългарски език с увод в славянското езикознание. София: Наука и изкуство, 1980.

Димитрова, Инна: Глаголицата в символен аспект – нови теории. In: Научни трудове на УниБИТ, 2012, т. 10, с. 371-394.

Димитрова, Инна: Глаголицата в съвременните изследвания. Теории за произхода на глаголицата. София: За Буквите – О писменехь, 2021.

Славова, Татяна: Старобългарски език. София: УИ "Св. Климент Охридски", 2017.

Темчин, Сергей: Было ли краткоапракосное Евангелие первой славянской книгой, переведенной с греческого. In Успенский, Б. А. – Шевелёва, М. Н. (отв. ред.): Исследования по славянскому историческому языкознанию: Памяти профессора Г. А. Хабургаева. Москва: Издательство МГУ, 1993, с. 13-29.

Miklas, Heinz: Jesus-Abbreviatur und Verwandtes: Zu einigen Rätseln der glagolitischen Schriftentwicklung am Material der Azbučnaja molitva. In Honselaar, Wim et al. (eds.): Time Flies: A Festschrift for William R. Veder on the occasion of his departure as Professor of Slavic linguistics at the University of Amsterdam. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus, 2003, pp. 171-199.

Moszyński, Leszek: O staro-cerkiewno-slowianskiej postaci imena ‘Ιησοῦς. In Safarewicz, Jan –Sławski, Franciszek (eds.): Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963, s. 191-198.